

kara 1973, s. 168; M. Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî, Mecmau'n-Nezâir: İnceleme-Tenkitli Metin* (doktora tezi, 2001), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Nazire Kavramı ve Klasik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Ankara 2002, s. 215-290; a.mlf., "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divan'ına Yeni Bakışlar", *Bilig*, sy. 20, Ankara 2002, s. 101-124; Ahmet Mermer, "XV. Yüzyılda Yazılmış Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası ve Aydın'ın Visâli'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Millî Folklor*, sy. 56, Ankara 2002, s. 75-94; Fevziye Abdullah Tansel, "Nazmî", *İA*, IX, 146-147; Günay Kut, "Mecmua", *TDEA*, VI, 171.

M. FATİH KÖKSAL

MECMAU'Z-ZEVÂİD

(مجمع الزوائد)

Nûreddin el-Heysemî'nin
(ö. 807/1405)

kendisine ait beş zevâid kitabını
bir araya getirdiği eseri.

Zevâid çalışmalarıyla tanınan Heysemî Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin müsnedleriyle Taberânî'nin üç mu'ceminin *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidlerini *Gâyetü'l-mağşad fi zevâ'idü'l-Müsned*, *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr*, *el-Mağşadü'l-'alî fi zevâ'idü Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, *el-Bedrü'l-münîr fi zevâ'idü'l-Mu'cemi'l-kebîr* ve *Mecmau'l-bahreyn fi zevâ'idü'l-mu'cemeyn* adındaki eserlerinde toplamıştı. Daha sonra hocası Zeynüddin el-İrâkî'nin tavsiyesi üzerine bunlardaki hadisleri senedlerinden sahâbîler dışındaki râvileri çıkararak bir araya getirmiş ve çalışmasına *Mecmau'z-zevâ'id* ve *menba'u'l-fevâ'id* adını vermiştir. Eser kırk dört kitab, 3642 bab ve 18.776 hadis ihtiva etmektedir.

Rivayetler mevkuf, maktû, zayıf, hatta mevzû dahi olsa Heysemî bunları kaynaklarda geçtiği şekliyle almış, ancak bütün rivayetlerin sahâbî dışındaki râvileri hakkında cerh ve ta'dîl açısından ayrıntılı bilgi vererek onların sağlamlık derecesini ortaya koymaya çalışmış ve hadislerin hangi kitapta bulunduğunu göstermiştir. Aynı hadis hem Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde hem zevâidlerini çıkardığı diğer eserlerde varsa sadece *Müsned*'in râvilerini değerlendirmiş, diğerlerinden birinde veya birkaçındaki rivayet *Müsned*'deki rivayetten daha kuvvetliyse onların râvilerinden de söz etmiştir.

Müellif, râviler hakkında bilgi verirken daha çok İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-Şikâti*'i

ile Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'ine başvurmuştur. Bir râvinin sika olduğunu söylemekle yetindiğinde bununla, müsamahakâr tenkidleriyle bilinen İbn Hibbân'ın görüşü olduğunu anlatmakta, bir râviyi İbn Hibbân'ın sika kabul ettiğini söylediğinde ise başka âlimlerin bunun aksini düşündüğüne işaret etmektedir. Bir râvinin *Mizânü'l-i'tidâl*'de zikredildiğini belirttiği zaman bunun anlamı onun zayıf bir râvi olduğudur. Orada zikredilmediğini söylediğinde ise o şahsın sika olduğu anlatılmak istenmiştir. Heysemî hadis uydurmakla tanınan bir râviye yalancı demekten çekinmekte, onu tanımadığını veya onunla ilgili bilgi veren birini bulamadığını söylemekle yetinmektedir. Hadisler hakkında kendi değerlendirmelerini ise "kultû" kelimesiyle diğerlerinden ayırmaktadır.

Mecmau'z-zevâ'id'de beş kitabın birleştirilmesi *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan hadisleri bir arada görme kolaylığı getirmiştir. Eserde birbirine benzer rivayetler ayıklanmakla birlikte birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı ayrıntılar muhafaza edilerek bazı hadislerdeki kapalılığın giderilmesi sağlanmıştır. Heysemî, bazan bir hadisi *Şahîh-i Buhârî*'de olduğu gibi taktî ederek kitabın birkaç yerinde vermiş, bazan gözettiği bir fayda dolayısıyla uzun bir hadisi çeşitli yerlerde tekrarlamış, bazan da bir konuyla ilgili rivayetlerin geçtiği yerlere gönderme yaparak tekrardan kurtulmayı amaçlamıştır.

Kettânî, *Mecmau'z-zevâ'id*'in hadis kitaplarının en faydalısı olduğunu söylemektedir. İbn Hacer el-Askalânî'nin, hocası Heysemî'nin bu eserini okurken gördüğü bazı kusurları tesbit etmeye başladığı, ancak hocasının bu tenkitlere üzülmediğini görünce çalışmasını bıraktığı bilinmektedir (bk. HEYSEMÎ). Muhammed İliş, *Mecmau'z-zevâ'id*'in gördüğü bir yazmasında, İbn Hacer'in nüshanın kenarlarına kaydettiği notlarda Heysemî'yi *Kütüb-i Sitte*'de yer alan bazı hadisleri eserine almakla eleştirdiğini belirtmekle, kendisi de eserin yaklaşık 200 yerinde gördüğü tekrarları düzeltmek maksadıyla *Hâşiyetü'r-râşid li-ışlâhi evhâmi Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adıyla bir eser hazırladığını söylemektedir. Süyûtî de Heysemî'nin bazı hatalarını tashih etmek üzere *Buğyetü'r-râ'id fi'z-zeyli 'alâ Mecma'i'z-zevâ'id* adlı bir eser yazmaya başlamışsa da bunu tamamlayamamıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1602; Kettânî, s. 172). *Mecmau'z-z-*

vâ'id'i yayımlayan Muhammed Dervîş, İbn Hacer ile Süyûtî'nin çalışmalarını kendisinin bu tahkiikle gerçekleştirmeyi hedeflediğini söylemektedir (I, 7). *Mecmau'z-zevâ'id* üzerine yapılan çalışmalardan biri de Rûdânî'nin *Cem'u'l-fevâ'id min Câmi'i'l-uşûl* ve *Mecma'i'z-zevâ'id*'idir (I-II, Cidde 1973; nşr. Ebû Ali Süleyman b. Dürey', I-IV, Küveyt 1418/1998). Eserde Meccüddin İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-uşûl li-eğâdisi'r-resûl*'ü ile *Mecmau'z-zevâ'id*'i birleştirilmiş, bunlara İbn Mâce ve Dârimî'nin *es-Sünen*'leri de ilâve edilerek on dört kitabın mükerrerleri ayıklanmak ve senedleri hazfedilmek suretiyle 10.131 hadis bir araya getirilmiştir.

Çağdaş araştırmacılarından Âsım b. Abdullah, Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâ'id*'de yanlış olarak kaydettiği yetmiş dokuz râvinin isim ve nisbesini tashih etmek üzere bir makale yazmıştır (bk. bibl). Ebû'l-Eşbâl Sagır Ahmed el-Bâkistânî de bazı eserlerdeki hataları düzeltmek üzere kaleme aldığı *el-Müstedrek*'inde (Riyad 1993) *Mecmau'z-zevâ'id*'e bir bölüm ayırarak (s. 65-75) yirmi dokuz râvinin adını tashih etmiştir. Ebû Hacer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, *Fehârisü Kitâbi Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adlı çalışmasında eserin 1352-1353 baskısını esas alarak üç ciltlik bir fihrist hazırlamış (Beyrut 1406/1986), Muhammed Selîm Semmâre de *Fihrisü eğâdisi* ve *âşâri Mecma'i'z-zevâ'id* ve *menba'i'l-fevâ'id* adıyla bir eser yayımlamıştır (Beyrut 1987). Ömer b. Gurâme el-Ömerî, *Mecmau'z-zevâ'id* ile İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-'âliye*'sindeki hadisler için *Etrâfü's-seniyye li-Mecma'i'z-zevâ'id* ve *el-Metâlibü'l-'âliye* adlı bir fihrist neşretmiştir (Riyad 1406).

Çeşitli kütüphanelerde ve özellikle İstanbul'da (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 296, 406, Murad Buhârî, nr. 83/2; Koca Râgıb Paşa Ktp., nr. 350; TSMK, III. Ahmed, nr. 510) birçok nüshası bulunan *Mecmau'z-zevâ'id* ilk olarak Delhi'de (1308/1891), ardından Hüseyin el-Kudsî'nin tashihleriyle on cilt halinde Kahire'de (1352-1353) ve bu baskı esas alınarak birkaç defa Beyrut'ta (1967, 1982, 1986) yayımlanmış, Abdullah Muhammed Dervîş, hadisleri numaralayıp daha önceki baskının cilt ve sayfa numaralarını da göstermek ve üzerinde bazı tashihler yapmak suretiyle eseri *Buğyetü'r-râ'id fi tahkiki Mecma'i'z-zevâ'id* adıyla neşretmiştir (I-X, Beyrut 1414/1994).

BİBLİYOGRAFYA :

Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Dervîş), I-X; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1602; Serkis, *Mu'cem*, II, 1903; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 172; Brockelmann, *GAL*, II, 76; Ebû'l-Eşbâl Sagir Ahmed el-Bâkistânî, *el-Müstedrek*, Riyad 1993, s. 65-75; Abdüsselâm Muhammed İliş, *'İlmü zevâ'idü'l-hadîs*, Beyrut 1415/1995, s. 229-230; Âsım b. Abdullah, "Tenbihât 'alâ tahrişât ve taş-hîfât fi kitâbi Mecma'i'z-zevâ'id ve menba'i'l-fevâ'id", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-münevvere*, sy. 67-68, Medine 1405, s. 120-126.

ABDULLAH KARAHAN

el-MECMÛ'

(المجموع)

Şâfiî fakihî Ebû İshak eş-Şirâzî'nin
el-Mühezzebe adlı eserine
Nevevî'nin (ö. 676/1277) yazdığı şerh
(bk. el-MÜHEZZEB).

el-MECMÛ'

(المجموع)

Zeydiyye mezhebinin imâmı
Zeyd b. Ali'ye
(ö. 122/740 [?])
nisbet edilen
fıkıh ve hadis mecmuası.

Zeyd b. Ali'den gelen rivayetleri ihtiva etmesinden dolayı *el-Müsne'd* olarak da adlandırılan eser (Ca'fer es-Sühbânî, VII, 119) klasik fıkıh sistematığının ibadât, muâmelât ve ukûbâtta oluşan üçlü tasnifi çerçevesinde bütün konuları ele alan bir fıkıh kitabı (*el-Mecmû'u'l-fıkhi*), aynı zamanda 218 hadisle Hz. Ali'ye ait 320 ve Hz. Hüseyin'e ait iki olmak üzere toplam 322 haberi (Strothman, XIII [1923], s. 18) ihtiva eden bir hadis mecmuasıdır (*el-Mecmû'u'l-hadîs*). Bu iki mecmuanın bir araya getirilmiş şekline *el-Mecmû'u'l-kebîr* denilmektedir (M. Ebû Zehre, *İslâm-da Fikhî Mezhebler Tarihi*, II, 44; krş. Seyyâgî, I, 8, 26). Ancak fıkıh ve hadis kısımları birbirinden ayrılmış olmayıp bölümlere beraberce yer verilir. Eserin râvisi Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî'dir (ö. 150/767 [?]). Ebû Hâlid *el-Mecmû'u* Zeyd'den, Zeyd babası Ali'den, Ali babası Hüseyin'den, o da babası Ali b. Ebû Tâlib'den rivayet etmiştir. Eserin en güzel şerhlerinden kabul edilen *er-Ravzü'n-nağîr*'in müellifi Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâgî (ö. 1221/1806), kendi zamanına kadar geçen on bir asırlık süre içindeki râvileri Ebû Hâlid el-Vâsıtî'ye kadar tek tek kesintisiz biçimde zikrederek sika olduklarını söyler (I, 9-11; ayrıca bk. Şevkânî, s. 204).

İlk yazılan (Seyyâgî, I, 11) ve bugün mevcut en eski fıkıh kitabı kabul edilen (Kavakcı, s. 67) *el-Mecmû'* ile ilgili olarak ilk dönemlerden zamanımıza kadar ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların odak noktasında eserin râvisi Ebû Hâlid vardır. Şîi-İmâmîyye ulemâsının yanı sıra Ehl-i sünnet'e mensup cerh ve ta'dîl âlimlerinin büyük çoğunluğu onu yalancı (kezâb), hadis uyduran iftiracı (vaddâ) ve güvenilmez (gayru sika) gibi ağır cerh lafızlarıyla tenkit etmiştir. Ebû Hâlid'in eseri Zeyd'den tek başına, talebesi İbrâhim b. Zibrikân'ın da kendisinden yine tek kişi olarak rivayet etmesi kitabın sıhhatiyle ilgili diğer bir eleştiri konusunu teşkil eder.

Zeydiyye âlimleri ve konuyla ilgili inceleme yapan günümüz araştırmacılarından bir kısmı râvi hakkındaki tenkitleri ağır ve tutarsız bularak reddetmektedir. Meseleye öncelikle hadis usulü açısından yaklaşan bu âlimlere göre cerh ve ta'dîle tâbi tutulan râvinin cerh ve ta'dîl edenle aynı mezhebe mensup olması ve cerhin sebebinin zikredilmesi gerekir. Zira bir gruba göre cerh konusu olan diğerine göre ta'dîl sayılabilir (Seyyâgî, I, 29, 30, 34; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 241). Bu sebeple râvinin Ehl-i sünnet âlimlerince bu kadar ağır biçimde eleştirilmesinde onun Hz. Ali taraftarlığının etkili olabileceği (M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 237), İmâmîyye Şîası'nın reddedişinde ise Zeyd b. Ali'nin Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki önemli ihtilâf konularında Ehl-i sünnet'e yakınlığının doğurduğu taassup olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten İmam Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetlerini meşrû görmesi ve müt'a nikâhının câiz olmadığını savunması (*el-Müsne'd*, s. 271) Şîa'nın çeşitli eleştirilerini berabere getirmiştir. Bundan dolayı Ebû Hâlid'e yöneltilen tenkitlerin büyük çoğunluğunun mezhep taassubundan kaynaklandığı söylenebilir (Seyyâgî, I, 29, 30, 35, 44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 237, 238, 239).

Ebû Hâlid'in *el-Mecmû'u* Zeyd b. Ali'den tek başına rivayeti meselesini Zeydîler o zamanki tarihî şartlara bağlamakta ve imamlarının Emevî Hükümdarı Hişâm b. Abdülmelik'e karşı Kûfe'deki ayaklanması sırasında dostları ve öğrencilerinin çoğunun öldürüldüğünü, sağ kalanların dağıldıklarını, bulundukları yerlerde baskıya mâruz kaldıkları için ya gizlendiklerini veya takıyyeye başvurduklarını, dolayısıyla kitabı İmam Zeyd'in bütün seyahatlerine katılan ve talebeleri içinde kendisinin yanında en fazla kalmış olan Ebû

Hâlid'in rivayet ettiğini, diğer öğrencilerinin de bu rivayeti onayladığını söyleyerek iddiaları reddetmektedir (Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 249). Nitekim İbrâhim b. Zibrikân, Ebû Hâlid'e *el-Mecmû'u* Zeyd'den nasıl işittiğini sormuş, o da yanındaki bir kitaptan bunu dinlediklerini ve kitabı ondan dinleyenlerden kendisi dışında herkesin öldürüldüğünü söylemiştir (Zeyd b. Ali, s. 340). Bu hususun sadece *el-Mecmû'* ile ilgili olmadığı, İslâmî literatürde böyle bir telif geleneğinin bulunduğu diğer mezheplerden örnekler verilerek ifade edilmiştir (a.g.e., Giriş, s. 14-15; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 264-265).

Râvisi hakkındaki bu iddiaların tabii sonucu olarak *el-Mecmû'*un metnine de eleştiriler yöneltilmiştir. Zehebî, beş örnekten hareketle eserin içinde Hz. Ali yoluyla gelen ya da ondan rivayet edilen ve mevzû olduğu sabit olan hadislerin bulunduğunu ileri sürerek bu kitaba güvenilemeyeceğini söyler (Zehebî, IV, 177-178). Ancak söz konusu hadislerin Ebû Hâlid dışındaki farklı tarihlerle de Hz. Ali'ye ulaşması, yine yakın lafızlarla veya aynı mânayı ifade eden benzer kelimelerle muteber kitaplarda yer alması bu rivayetleri güçlendirmektedir. *el-Mecmû'*'daki hadisleri inceleyen bazı âlimler mâna itibarıyla de Kur'an ve Sünnet'in ruhuna, dinin genel prensiplerine aykırı bir rivayetin bulunmadığını tesbit etmişlerdir (Seyyâgî, I, 33, 40-44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 244-249). Yine Hz. Ali'den rivayet edilen hadislerin bazısının cumhur nezdinde güvenilir olan kitaplardakine aykırılık taşıdığı iddia edilmiştir. Ancak *el-Mecmû'* şârihleri eseri sünen ve müsne'dlerle karşılaştırdıklarını, neticede rivayetlerinin başka tarihlerden sahih veya hasen olarak bir senede dayandığını tesbit ettiklerini söylemektedirler (Seyyâgî, I, 38-44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 252).

Hz. Ali'ye nisbet edilen görüşlerin bir kısmının mezhebin ikinci imâmı Hâdî-İlêhakk gibi şahsiyetlerden nakledilenlerle çeliştiği iddiasına da Zeydîler, Hâdî-İlêhakk'ın imamları Zeyd'e muhalif ictihadlarının ve tercihlerinin bulunmasının tabii olduğu, Hâdî'nin *el-Mecmû'*'daki rivayetlerin birçoğunu ictihadlarına esas aldığı ve bunun esere itimadını gösterdiği cevabını verirler (Seyyâgî, I, 27). Ayrıca Hâdî-İlêhakk'ın güvenilir olmasına karşılık Ebû Hâlid'in güvenilir olmayışının ispat edilemediğini, hadis kitaplarında sika râvilerden gelen birbirine zıt rivayetler bu-